

Рецензія
дисертацію Березюк Вікторії Володимирівни
«Фіксування судового провадження як гарантія права на справедливий
суд у кримінальному процесі»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 –
Право

Актуальність теми дисертації обумовлена наявністю низки невирішених питань з забезпечення права особи на справедливий суд у кримінальному процесі через належне фіксування судового провадження.

Фіксування перебігу кримінального судочинства має давню історію, зважаючи на тривалий період існування інквізиційного, а значить переважно письмового провадження. Зрозуміло, що розвиток суспільних відносин, посилення змагальності та гласності, відкритості кримінального процесу вплинули на процесуальну форму його фіксування. Однак серйозний вплив на фіксування кримінального провадження здійснив науково-технічний прогрес через відповідні інновації кримінально-процесуальної форми, коли з'явилася можливість широкого застосовувати технічні засоби для такої фіксації. Зважаючи на те, що застосування в кримінальному провадженні технічних засобів, у т.ч. пов'язаних з його фіксуванням, через карантинні обмеження, а зараз – через збройний конфлікт та його поточні наслідки посилюється, між іншим, виникає запит на ревізію розуміння завдань, які виконує в кримінальному судочинстві фіксування судового провадження, зокрема про його роль у забезпеченні права особи на справедливий суд, що впливає і на стан правового регулювання відповідних кримінально-процесуальних відносин. Так, на розгляді Верховної Ради України знаходиться законопроект № 8219 від 23.11.2022 про внесення змін до КПК України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, який передбачає модифікацію однієї з підстав для безумовного скасування судового рішення через істотне порушення вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК), а саме через невиконання вимог про фіксування судового

провадження за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження в суді першої та апеляційної інстанції. Це з одного боку знімає категоричність чинної підстави щодо скасування судового рішення, пов'язаної з відсутністю у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції, а з іншого розширює вказану підставу, оскільки дозволяє при перегляді оскаржуваного судового рішення перевірити дотримання й інших вимог щодо фіксування судового провадження. Також, за повідомленнями ДСА України, наразі розглядається питання про внесення законопроекту, що дозволить фіксувати судові засідання у кримінальному провадженні за старою формою – протоколом судового засідання. Зокрема, на розгляді Верховної Ради України знаходиться законопроект № 8359 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення провадження судового засідання, у разі неможливості його повного фіксування технічними засобами в умовах воєнного чи надзвичайного стану, яким пропонуються відповідні зміни до ЦПК, ГПК та КАС України. Отже, зважаючи на об'єктивні фактори, в яких функціонує сучасне судочинство, можливі й певні редукації форм фіксування судового провадження, попри технічний прогрес, а тому потрібне розуміння, як такі зміни впливатимуть на забезпечення права особи на справедливий суд у кримінальному процесі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Актуальність роботи також підкреслюється тим, що тема дисертаційного дослідження виконано за темою фундаментального дослідження «Теоретичні основи якості кримінального процесуального законодавства України», затвердженої постановою Президії НАПрН України № 97/7 від 21 червня 2016 року (номер державної реєстрації 0117U000284), що виконувалася Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, відповідає положенням Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженої Указом

Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р.

Виходячи з викладеного, дисертаційне дослідження Березюк Вікторії Володимирівни, є актуальним та своєчасним і має істотне значення для вдосконалення теоретичних та практичних засад фіксування судового провадження як гарантії права на справедливий суд у кримінальному процесі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше на монографічному рівні критично проаналізовано відповідні положення КПК України 2012 року про фіксування судового провадження саме в контексті забезпечення права на справедливий суд в кримінальному провадженні.

Зокрема, заслуговує на увагу обґрунтована в дисертації диференціація як двох самостійних видів фіксування судового провадження: здійснюваного судом в особі секретаря судового засідання («офіційного»), та здійснюваного іншими особами, присутніми в судовому засіданні («неофіційного» фіксування) (стор. 24 дисертації).

Такий підхід дозволив автору сформулювати ширше визначення поняття фіксування судового провадження (стор. 22), яке містить вказівку не лише на коло суб'єктів, які здійснюють (зобов'язані/можуть здійснювати) фіксування, але й на характеристики інформації, що фіксується (об'єктивна; процесуально значуща; логічно вибудована; отримана в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом).

Важливим є положення дисертації щодо визначення та класифікації функцій фіксування судового провадження: генеральної та спеціальних, а також щодо виокремлення специфічних ознак кожного елементу складу кримінальних процесуальних відносин з фіксування судового провадження, при цьому дисертантка звертає увагу на універсальність мети такого фіксування (стор. 22-23). Очевидно, що на підставі аналізу та узагальнення правозастосовної практики дисертантка сформулювала правила фіксування

судового провадження, за умови дотримання яких можуть бути виконані його вищезазначені функції.

Уваги заслуговують окремі положення, які є відомими в науці кримінального процесу, і в рецензованій роботі були удосконалені, а також ті, які одержали в роботі подальший розвиток. Зокрема, було удосконалено: обґрунтування впровадження в кримінальному процесі стенографування як форми фіксування судового провадження; щодо взаємозв'язку двох важливих правових категорій: належної правової процедури та справедливого судового розгляду на прикладі кримінального провадження та фіксування судового провадження як необхідної умови забезпечення належної правової процедури всього судового провадження (стор. 25).

Дисертаційне дослідження містить і ряд інших цікавих та аргументованих висновків, пропозицій та рекомендацій.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження підтверджується використаною нормативною базою, коректною методологією, належною теоретичною та емпіричною базою дослідження. Щодо врахування правозастосовної практики привертати до себе увагу не лише аналіз в дисертації відповідної судової практики, але й вплив на дослідження власного десятирічного досвіду діяльності авторки на посаді судді.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів не викликає сумнівів. Висновки та практичні пропозиції, що містяться у дисертації, можуть бути використані: а) у науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень фіксування судового провадження; б) у законотворчій діяльності – для вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства України з окреслених у роботі питань в) у правозастосовній (судовій) діяльності – для створення методологічного підґрунтя відповідної судової діяльності та діяльності учасників судового провадження; г) у навчальному процесі – під час викладання курсу кримінального процесу та дисциплін кримінально-процесуального циклу, а також підготовки навчально-методичних матеріалів з

кримінального процесу (відповідні акти впровадження додані до тексту дисертації).

Таким чином, ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків та рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Зміст та оформлення дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 257 сторінок, із яких основний текст – 193 сторінки, список використаних джерел (172 найменування) – 17 сторінок, додатки – 23 сторінки.

Зміст дисертації дозволяє констатувати, що здобував творчо підійшла до вивчення та розкриття досліджуваної проблеми, володіє методологією наукової діяльності. Це дало їй можливість опрацювати постановлені завдання, а також сформулювати низку науково обґрунтованих і достовірних положень, висновків і рекомендацій, корисних з наукової та практичної точок зору.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження та її актуальність, висвітлюється ступінь її наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами, формулюються об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, визначаються теоретико-методологічні основи й емпірична база, обґрунтовується наукова новизна одержаних результатів, їх практичне значення, форми апробації та структура дисертаційної роботи.

В розділі 1 роботи авторка звернулася до аналізу сутнісних засад фіксування судового провадження як гарантії забезпечення права на справедливий суд в Україні.

Так, в підрозділі 1.1. проаналізовано розвиток законодавства на теренах сучасної України та законодавства України, а також доктрини кримінального процесу щодо фіксування судового провадження. Ця частина роботи містить розлогий історичний огляд релевантних правових джерел, починаючи з часів Київської Русі. Зважаючи на обмеженість джерельної бази, авторка вважає, що немає підстав стверджувати, що в ті часи існувало фіксування судового

провадження навіть в наближеній до сучасного вигляду формі (стор. 31, 33). Запровадження II Литовським статутом 1566 року посади писаря в суді, дозволило авторці зробити висновок про формування інституту фіксування, який, однак більшою мірою стосувався фіксування результату розгляду справи, чим її перебігу (стор. 34), як і за часів козацької України (стор. 36). Протоколювання ж судового процесу було запроваджено лише в 18 ст. Для радянського періоду України періоду характерним є формальне закріплення демократичних принципів здійснення судочинства, однак з наголосом на слові «формальне» (стор. 39). Окрема увага авторки приділена складному процесу опрацювання проєкту, прийняття та впровадження КПК 2012 року, який скасував інститут протоколювання судового засідання та впровадив інститут повного фіксування судового провадження технічними засобами.

Підрозділ 1.2. дисертації присвячено визначенню поняття фіксування судового провадження і його функціонального призначення. Авторка використовує систему методів тлумачення вказаного терміну для з'ясування його змісту та доходить до висновку, що цей вид фіксування має імперативний характер (стор. 53), а відмінність фіксування судового провадження від фіксування під час досудового розслідування полягає в тому, що «повне фіксування судового провадження технічними засобами має об'єктивний характер і фіксує саму процедуру розгляду конкретного кримінального провадження, а також не є джерелом доказів в розумінні статті 84 КПК» (стор. 52). Також авторкою надається розлога характеристика особливостей елементів кримінально-процесуальних відносин з фіксування судового провадження. Призначення фіксування судового провадження дисертантка з'ясовує через функціональний підхід, виокремлюючи генеральну та спеціальні (правоохоронну, виховну, контролюючу, компенсаційну, комунікативну, просвітницьку) функції фіксування.

Інтерес викликають положення підрозділу 1.3 дисертації щодо розмежування та з'ясування змісту (суб'єкти, об'єкт, предмет фіксування і відповідну діяльність) і форм фіксування судового провадження. Так, авторка робить висновок, що «суб'єктами фіксування судового провадження є суд, який

здійснює повне фіксування технічними засобами, та інші особи, присутні в залі судового засідання» (стор. 72), а щодо суду – то основна роль з фіксування відводиться секретарю судового засідання. В підсумку авторка доходить висновку, що є підстави для розмежування фіксування судового провадження судом («офіційне фіксування») та фіксування судового провадження іншими особами («неофіційне фіксування»), які однак «мають різну природу, функціональне призначення, форми та мету, здійснюються різними суб'єктами, а тому не можуть бути єдиним видом фіксування судового провадження» (стор. 76), з чим неможливо не погодитися. Окрема увага приділена аналізу особливостей застосування окремих форм фіксування судового провадження (фіксації за допомогою техзасобів, відеофіксації, ухвали суду з процедурних питань тощо).

Також авторка запропонувала запровадити разом із фіксуванням судового провадження технічними засобами письмового відтворення технічного запису — стенографування, «для якого характерним є запис короткими знаками й скороченнями, що дає змогу занотувати усну мову» (стор. 88).

Аналіз положень чинного КПК України дозволив авторці в підрозділі 1.4 систематизувати загальні правила фіксування судового провадження: повне фіксування має здійснюватись на всіх без винятку судових стадіях кримінального провадження (стор. 96), статус секретаря судового засідання під час фіксування судового провадження та алгоритм його дій повинен бути визначений кримінальним процесуальним законом (стор. 97-98), матеріально-технічний носій, на якому зафіксований перебіг судового провадження, відповідальна особа зобов'язана створювати наприкінці кожного судового засідання (стор. 98-99), процесуальна інформація, яка міститься на матеріально-технічному носії, має бути зафіксована в певному форматі, що має бути заздалегідь відомий сторонам та учасникам судового провадження (стор. 99), паперовий носій зафіксованої під час судового провадження інформації (будь то журнал судового засідання чи стенограма) має забезпечувати можливість точного відтворення інформації щодо перебігу судового провадження, яка міститься на матеріально технічному носії (стор. 100), технічний носій та

журнал судового засідання, на яких зафіксована отримана в закритому судовому засіданні процесуальна інформація щодо перебігу судового провадження чи його частини, має створюватися, зберігатися та використовуватися в тому ж режимі, у якому таке засідання або його частина проводилися, тобто мати обмежений доступ (стор. 102).

Оскільки дисертація присвячена аналізу фіксування судового провадження як гарантії права на справедливий суд у кримінальному процесі, то цілком доречним виглядає аналіз в розділі 2 дисертації співвідношення фіксування судового провадження з іншими процесуальними гарантіями.

Центральною у цьому розділі частиною уявляється підрозділ 2.1, в якому проаналізовано зміст права на справедливий судовий розгляд та права на справедливий суд та вплив на їх реалізацію фіксування судового провадження. Слід погодитися з загальним висновком авторки, що фіксування судового провадження є необхідною умовою реалізації права на належну правову процедуру та права на справедливий судовий розгляд (стор. 117) та що фіксування судового провадження є процедурною гарантією права на справедливий суд (стор. 118), а також з наведеним з цього приводу відповідним обґрунтуванням. Положення цього підрозділу гармонійно поєднуються з положеннями про фіксування судового провадження як гарантію незалежності та безсторонності суду (підрозділ 2.4).

Інтерес являє дослідження зв'язку фіксування судового провадження з правом на публічний розгляд справи та проголошення судового рішення (підрозділ 2.2), зокрема щодо впливу на реалізацію вказаного права проведення судового провадження в режимі онлайн (мається на увазі його трансляція).

Заслуговує на увагу запропонований авторкою глибокий аналіз співвідношення фіксування судового провадження з правом на розгляд справи протягом розумних строків (підрозділ 2.3) та надання системи аргументів, що застосування фіксування за допомогою технічних засобів значно прискорює судові провадження.

В третьому розділі дисертації через діяльнісний підхід авторка намагалася з'ясувати роль учасників кримінального провадження у фіксуванні судового провадження як гарантії забезпечення права на справедливий суд в Україні.

В підрозділі 3.1 дисертантка повернулася до розпочатого в першому розділі аналізу суб'єктного складу «офіційного фіксування» судового провадження, зазначила на дискусійності визначення терміну «уповноважені працівники суду», а також систематизувала суб'єктивні та об'єктивні критерії повного фіксування судового провадження технічними засобами; висновки з цих питань, на нашу думку, мають важливе практичне значення.

Зважаючи на виокремлення авторкою «неофіційного» тлумачення важливі питання щодо цього розглядаються в підрозділі 3.2 «Роль інших учасників процесу у фіксуванні судового провадження». Зокрема, авторка доходить до висновку, що «фіксування судового провадження можуть здійснювати не лише сторони та інші учасники судового провадження, а й сторонні особи, зокрема, «вільні слухачі», представники громадськості, засоби масової інформації тощо» (стор. 186) та про різноманітність форм такого, «неофіційного» фіксування (стор. 187-188), про те, що таке фіксування може не мати процесуального характеру, наприклад, фіксування резонансного судового процесу засобами масової інформації задля висвітлення інформації в пресі (стор. 190).

Логічними, послідовними та такими, що загалом відповідають постановленим на початку роботи завданням є висновки дисертаційного дослідження. В них наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо забезпечення належного фіксування судового провадження як гарантії права на справедливий суд у кримінальному процесі, виявлення проблем нормативного забезпечення та правозастосовної практики у вказаній сфері, а також пошук можливих шляхів їх вирішення.

Оформлення дослідження відповідає встановленим вимогам. Робота виконана грамотною українською мовою.

Повнота викладу наукових положень в наукових публікаціях, захищених за темою дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження

викладено у 8 публікаціях, в тому числі 5 наукових статтях у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 1 статті у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, та 2 тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Усі публікації укладаються в межах об'єкта дослідження, мають предметом вивчення окремі його аспекти, у них висвітлено основні положення проведеної роботи. В наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, наукові положення дисертації викладені у належному обсязі.

Текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

У цілому відзначаючи логічність та послідовність побудови дослідження, наукову новизну, обґрунтованість та аргументованість його результатів, належний науковий рівень дисертаційного дослідження, відмітимо, що воно, як і будь-яке дослідження дисертаційного рівня, містить певні положення, які викликають зауваження, викликають низку роздумів, відкривають широкий простір для наукової дискусії, а саме:

1. В дисертації міститься твердження, що «право на належну правову процедуру та право на справедливий судовий розгляд — це суб'єктивні права конкретної особи, яка вже стала учасником кримінальних процесуальних відносин, необхідною умовою реалізації яких, є, зокрема, фіксування судового провадження, а право на справедливий суд – це об'єктивне право кожної особи на доступ до правосуддя, яке має забезпечуватися державою, шляхом прийняття якісного законодавства, задля реалізації якого фіксування судового провадження виступає процедурною гарантією» (стор. 4, 25, 117, 166). Разом з тим теорії права / загальнотеоретичній юриспруденції об'єктивне право визначається, як правило, як «система загальнообов'язкових правил поведінки (норм)...», що виключає існування в кожній особі власної системи таких норм. Використаний авторкою зворот дозволяє зробити припущення, що вона також

мала на увазі право на справедливий суд як суб'єктивне право особи, однак зауважувала на його певній, відмінній від права на справедливий судовий розгляд чи на належну правову процедуру, об'єктивізації. Отже, вказана позиція авторки потребує додатково роз'яснення.

2. Пропозиція про запровадження нової форми фіксування – стенографування є доречною. Однак уявляється, що надання самостійного значення цій новій формі є редукцією у розвитку кримінальної процесуальної форми. Вважаємо, що стенографування може претендувати лише на допоміжну роль в системі форм фіксування судового провадження. Крім того, робота не містить інформацію про кадрові, технічні питання реалізації вказаної пропозиції. Хоча наявність такої форми є вкрай важливою, оскільки спрощує використання отриманої в судовому засіданні інформації. По-перше, її запровадження вимагає встановлення для секретаря судового засідання нової вимоги до кваліфікації — компетентність зі стенографування. Дозволимо висловити сумнів у спроможності секретаря судового засідання вести стенограму судового засідання, зважаючи на те, що на нього покладається виконання й інших обов'язків у судовому засіданні. По-друге, в тих іноземних судових системах, де стенографування використовується як основна форма фіксації, цю функцію виконують спеціальні особи – судові стенографісти (Court reporter). До того ж за кордоном, як правило, ця послуга надається судам сторонніми організаціями, а отже впровадження такої форми повинно бути кадрово, технічно, фінансово забезпечено. «SRS Femida», яка використовується в судах України також передбачає можливість стенографування, однак воно не здійснюється в автоматичному режимі. Наразі за кордоном йде процес цифровізації цієї форми фіксації, у т.ч. шляхом застосування штучного інтелекту для розпізнавання усного мовлення та переведення його в текст, однак стверджувати про повну відмову від послуг професійних стенографістів поки що зарано.

3. Як зазначалося вище у цій рецензії, враховуючи об'єктивні обставини здійснення правосуддя під час збройного конфлікту, особливо в умовах блекауту, лунають пропозиції повернення такої форми фіксування судового

провадження як протоколу судового засідання. Так, на розгляді Верховної Ради України знаходиться законопроект № 8359 про внесення відповідних змін до ГПК, ЦПК, КАС України. Дисертація не містить характеристики таких останніх тенденцій. Як вплине, на думку дисертантки, повернення цієї форми фіксування на забезпечення права на справедливий суд у кримінальному процесі? Які заходи потрібно вжити для мінімізації негативних наслідків таких змін (наприклад, суб'єктивізму, про який йдеться на стор. 87 дисертації)?

4. Уявляється, що є певна суперечність в авторському визначенні поняття «фіксування судового провадження». Так, на стор. 22, 57 і далі по тексту «фіксування судового провадження розуміється як кримінальна процесуальна діяльність суду та кожного, хто присутній в залі судового засідання, зокрема, осіб, які не мають процесуального статусу», разом з тим, автор застерігає, що «фіксування судового провадження як діяльність, що може бути кримінальною процесуальною в залежності від суб'єкта, який її здійснює» (стор. 57). Однак на стор. 190 дисертації зазначається, що «неофіційне фіксування» (тобто фіксування, що здійснюється іншими ніж суд, секретар судового засідання особами, присутніми в залі судового засідання, зокрема, особами, які не мають процесуального статусу) може «й не носити процесуального характеру (фіксування резонансного судового процесу засобами масової інформації задля висвітлення інформації в пресі)». Останнє твердження заперечує визначення авторки діяльності «кожного, хто присутній в залі судового засідання, зокрема, осіб, які не мають процесуального статусу» з фіксування судового провадження як кримінально-процесуальної діяльності. Можливо авторка дотримується диференційованого підходу щодо характеристики «неофіційного фіксування» як кримінальної процесуальної діяльності.

Утім, наведені зауваження та пропозиції здебільшого мають дискусійний характер і мають бути предметом для публічної дискусії на захисті, не позначаються на загальній позитивній оцінці роботи, яка в цілому носить самостійний та творчий характер.

Висновки

Дисертація Березюк Вікторії Володимирівни «Фіксування судового провадження як гарантія права на справедливий суд у кримінальному процесі» є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана здобувачем особисто, містить нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведених ним досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки.

Дисертація Березюк Вікторії Володимирівни «Фіксування судового провадження як гарантія права на справедливий суд у кримінальному процесі», подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право», відповідає вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 167 (із змінами, внесеними постановою КМ України від 21.03.2022 № 341), а її авторка – Березюк Вікторія Володимирівна – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – «Право», за спеціальністю 081 – «Право».

Рецензент

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінального процесу
та судоустрою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
НАПрН України

Пашковський М. І. Микола ПАШКОВСЬКИЙ

